

PRIGIMTINĖ TEISĖ IR DEMOKRATIJA

Justina Gaudzytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto II kursas

Tel. +370 652 48148

El. paštas justina.gaudzyte@gmail.com

Pagrindinės sąvokos: prigimtinė teisė, laisvė, piliečiai, demokratija, Konstitucija.

Santrauka

Šio darbo tikslas – kuo aiškiau ir įvairiapusiškiau apibrėžti prigimtinės teisės sąvoką, atskleisti jos svarbą demokratinėse šalyse analizuojant kai kurių valstybių aukščiausius įstatymus – konstitucijas. Apie prigimtinių teisę kalbėjo įvairiais teisės genėzės laikotarpiais tokie veikėjai: Tomas Akvinietis, priklausantis katalikiškos prigimties teisės teorijai, Dž. Lokas, Žanas Žakas Ruso, Imanuelis Kantas, priskiriami statiškajai koncepcijai, ir kt. Šią temą gvildena ir šių dienų teisės teoretikai. Vadinasi, prigimtinės teisės problema buvo ir tebėra aktuali. Darbe bandoma aiškintis, kiek svarbi prigimtinė teisė buvo ir yra teisės mokslo teorijoje ir gyvenime. Darbą rašant naudoti lyginamasis, istorinis ir loginis metodai.

ĮŽANGA

Daugumos šiuolaikinių demokratinų valstybių konstitucijos deklaruoja valstybes esant laisvas, nepriklausomas. Jų suverenitetas priklauso tik tos valstybės piliečiams. Konstitucijose taip pat išdėstytos pagrindinės piliečių teisės, laisvės, pareigos – prigimtinė teisė. Tačiau kaip vystėsi prigimtinė teisė, kokią ją įsivaizdavo ankstesnių laikų teisės filosofai, teoretikai ir kaip ji yra įgyvendinama šiuolaikiniame pasaulyje? Prigimtinės teisės sampratos problema keliami jau ne vieną šimtmetį ir, žvelgiant į praeitį, būtų galima rasti ne vieną prigimtinės teisės aiškinimą. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad prigimtinė teisė yra aksiomatiškas, pastovus socialinės tikrovės reiškinys, vis tik skirtingų epochų mąstytojai ją interpretuoja skirtingai.

1. PRIGIMTINĖ TEISĖ TEISĖS FILOSOFIJOJE IR TEORIJOJE

1.1. Tomo Akviniečio prigimtinės teisės samprata

Yra labai daug teisės filosofijos mokyklų. Kiekviena savaip aiškina teisę ir, be abejo, kiekvienoje iš jų galima rasti kažką savito. Iš daugelio tokių galima pasirinkti kelias, kurios aiškina prigimtinių teisę. Viduramžišką Tomo Akviniečio filo-

sofiją galima išskirti kaip unikalią teisinės filosofijos mokyklą. Tomas Akvinitis apie prigimtinę teisę kalba kaip apie kažką, kas nustato visus dorus veiksmus, ir „... kiekvieno protas natūraliai liepia jam elgtis dorai.“ [1, p. 20] Anot Akviničio, būtina nuodugniau pagrįsti, iš kur išplaukia prigimtinės teisės prerogatyva, nurodyti, kaip žmogus „privalo“ elgtis konkrečiu atveju, apginti pačios prigimtinės teisės dominuojantį juridinį statusą remiantis kiekvienu žmonių išleistu įstatymu. Tokio pagrindimo Akvinitis ieško „Amžinojoje teisėje“, kurią jis įvardija kaip Dievo nustatytą kosminę teisę, esančią pačia aukščiausia teisės forma, aukštesne net už prigimtinę. Taigi atsakydamas į klausimą, kas yra prigimtinė teisė, Tomas Akvinitis tarsi subordinuoja ją su amžinąja teise: „Prigimtinei teisė yra ne kas kita kaip racionalių būtybių dalyvavimas amžinojoje teisėje.“ [1, p. 20] Vis tik moderniaisiais laikais Tomo Akviničio filosofija vertinama kritiškai, nes teisės ribos negali siekti nežemiškųjų erdvių, ir apsiribojama tuo, kas gali būti paaiškinama protu.

1.2. Džono Loko ir Imanuelio Kanto prigimtinės teisės samprata

Kitaip į prigimtinę teisę žiūrėjo Džonas Lokas ar Imanuelis Kantas. Kanto teisinė filosofija yra priešinga Akviničio mokyklai. Skirtingai nei Akvinitis, Kantas remiasi žmogaus proto sukurta „socialine tvarka“. Jis teisę skirsto į dvi klases: įgimtąją ir įgytąją. Įgimtoji, anot filosofo, „tai tokia teisė, kuri priklauso kiekvienam pagal jo prigimtį, nepriklausomai nuo kokio nors teisinio akto; įgytoji – teisė, reikalaujanti teisinio akto“ [1, p. 21]. Taigi pirmoji ir yra „prigimtinės teisės“ sritis. Ją Kantas teigia esant laisve „tiek, kiek ji suderinama su kiekvieno laisve pagal visuotinį įstatymą, ir yra ta vienintelė pirmą pradė teisė, būdinga kiekvienam žmogui dėl jo priklausymo žmonių giminei. Teisė būti laisvam, pagal Kantą, – tai žmogaus teisė turėti savo individualios būties sritį, kuri nėra įstatymų leidėjo nustatyta ir kuri privalo būti įstatymų leidėjo gerbiama [1, p. 21–22]. Tam, kad būtų geriau suprasta Kanto laisvės sąvoka kaip žmogaus prigimtis, išskiriamos dvi Kanto laisvės formos: moralinė laisvė ir sauvalė. Sauvalė – tai žmogaus galimybė „elgtis arba nesielti savo nuožiūra“, kai jis veikia „suvokdamas savo galią veikti“ [1, p. 22]. O moralinę laisvę filosofas mano esant svarbiausia, nes laisvu galima laikyti tik tą žmogų, kuris veikia vadovaudamasis moralės įstatymu. I. Kantas jį suformulavo taip: „Elkis taip, kad tavo valios maksima galėtų būti visuotinio įstatymo leidimo principu“ [1, p. 24]. Šis įstatymas įprasmina žmogaus laisvę. Darytina išvada, kad, pagal Kantą, moralinė laisvė, t.y. elgesys, remiantis kategoriniu imperatyvu, ir yra pagrindinis prigimtinės teisės principas. Kyla klausimas, ar pagal Kantą laisvas yra tik tobulai, pagal moralės įstatymą besielgiantis žmogus? Ir ar apskritai įmanoma visą laiką elgtis nenusižengus sau? Vis dėlto Kantas pagrindine ir vienintele prigimtinę teisę laiko esant tą veiklos laisvę, kurią savo iniciatyva ir vadovaudamasis moraliniais reikalavimais gali pasiekti kiekvienas žmogus.

Kiek kitaip į prigimtinę teisę žiūri Džonas Lokas traktate „Esė apie pilietinę valdžią“. Kitaip, nei Kantas, kuris prigimtinę teisę gretina su moraline laisve ir veikimu pagal moralės įstatymą, Dž. Lokas prigimtinę teisę (traktate ji įvardyta „prigimtine būkle“ [3, p. 15]) sieja su lygybės principu. Lygybė, anot Dž. Loko, – tai būsena, „kai visa valdžia ir visa jurisdikcija yra abipusė ir niekas neturi jos

daugiau už kitą“ [3, p. 15]. Nors šios būklės žmogus „turi nekontroliuojamą laisvę disponuoti savo asmeniu ar nuosavybe, jam nėra leista naikinti save ar jam priklausančią būtybę, nebent šito reikia kilnesniam tikslui, negu vien tik jos išsaugojimas“ [3, p. 16]. Galima teigti, kad Džono Loko lygybė ir laisvė yra santykinė, nes ji ribojama kito asmens laisve. „Esant visiems lygiems ir nepriklausomiems, niekas negali kėsintis į kito gyvybę, sveikata, laisvę ar nuosavybę“ [3, p. 16–17] – taip skamba įstatymas, kurio, anot Loko, moko protas visus žmones. Filosofas kelia prigimties įstatymo nesilaikymo problemą. Jis sako, kad kiekvienas, kurio prigimtinė teisė buvo pažeista, vadovaudamasis blaivių protu ir sąžine, turi teisę bausti prigimties įstatymo pažeidėją „taip, kad užkirstų kelią pažeidimams“ [3, p. 17]. Analizuojant Loko veikalo pirmuosius skyrius, susidaro įspūdis, kad prigimtinė teisė turi panašumų su senovės šumerų civilizacijoje egzistavusiu taliono principu. Lokas rašo: „Tas, kas patyrė žalą, turi teisę reikalauti atlyginimo savo paties vardu, ir tik jis vienas gali nuo jo atleisti. <...> Kiekvienas žmogus prigimtinėje būklėje turi teisę užmušti žudiką, kad atbaidytų kitus nuo panašaus nusižengimo, kurio niekas negali atlyginti, pavyzdžiu parodydamas, kokio bausmė už jį laukia kiekvieno, ir kad apsaugotų žmones nuo nusikaltėlio kėslių...“ [3, p. 20] Galima kelti klausimą, ar už kiekvieną nusižengimą pagal prigimtinę teisę, anot Dž. Loko, nukentėjęs žmogus sugebės tinkamai nubausti nusikaltėlį ir kaip nubrėžti ribą tarp teisingos bausmės ir piktnaudžiavimo? Ar įmanoma išlikti šališkam savo paties byloje? Juk tam yra valdžios institucijos, kurios gali nešališkai išspręsti bylą. Į šiuos klausimus Lokas atsako retoriniu klausimu: „...absoliutūs monarchai yra tik žmonės; ir jei valdžia turi būti vaistas nuo blogybių, kurios neišvengiamai atsiranda dėl žmonių teisėjavimo savo pačių bylose ir prigimtinę būklę daro nepakenčiamą, tai <...> kas per valdžia ir kuo ji geresnė už prigimtinę būklę, jeigu vienas žmogus, valdydamas daugybę žmonių, turi laisvę būti teisėju savo paties byloje ir gali daryti su valdiniais, kas tik jam šauna į galvą, ir niekas neturi nė menkiausios teisės suabejoti jo norų vykdytojų teisingumu ar patikrinti jų įgaliojimus?“ [3, p. 22–23] Žmogus, anot Loko, prigimtinės būklės neprivalo paklusti kitam, kad ir koks jis būtų.

2. ŠIUOLAIKINĖ PRIGIMTINĖS TEISĖS SAMPRATA

Taigi išryškėja kelios visai skirtingų teisės filosofijos mokyklų prigimtinės teisės sampratos. Galima sakyti, kad nors sampratos ir skiriasi, jas visas jungia pirmumas žmogaus laisvėms ir teisėms į pagrindines vertybes. Ar šių dienų prigimtinės teisės samprata sutampa su anksčiau nagrinėtų teoretikų sampratomis? Prof. Alfonsas Vaišvila knygoje „Teisės teorija“ susintetina šiuolaikinių teisės mokyklų prigimtinės teisės sampratas ir išskiria tokius pagrindinius postulatus:

- 1) Prigimtinės teisės koncepcijų pradžios taškas – prielaida, kad prigimtinės teisės šaltinis yra žmogaus ar visuomenės prigimtis (pasaulietinė kryptis). Prigimtinė teisė egzistuoja savarankiškai, nepriklausomai nuo žmogaus valios ir sąmonės.
- 2) Prigimtinė teisė – rinkinys normų arba vertinimų, reglamentuojančių žmonių elgesį ir priklausančių tai pačiai žmogaus interesų sričiai, kurią paprastai normina pozityvioji teisė.

- 3) Prigimtinės teisės normos išreiškia tam tikrą norminę tvarką, bet skirtingą nuo tos, kurią nustato pozityvioji teisė.
- 4) Prigimtinė teisė siekia žmoniškumo požiūriu vertinti pozityviosios teisės turinį ir valstybės institucijų veiklą apskritai [2, p. 72–72].

Akivaizdu, kad pirmiau nagrinėtų teoretikų sampratos skiriasi nuo šiuolaikinės prigimtinės teisės sampratos. Taip yra dėl to, kad, keičiantis pasauliui ir žmogui, keičiasi ir prigimtinės teisės turinys. Nesikeičia tik prigimtinės teisės principai, bet jie taikomi atsižvelgiant į laiką, kintantį pasaulį ir besikeičiančius žmogaus teisių apsaugos poreikius.

3. PRIGIMTINĖS TEISĖS ĮTVIRTINIMAS DEMOKRATINĖSE VALSTYBĖSE

3.1. Prigimtinė teisė Jungtinių Amerikos Valstijų demokratijoje

Konstitucija – pagrindinis valstybės įstatymas, įtvirtinantis piliečių laisves ir teises. Norint nagrinėti demokratinėje valstybėje įtvirtintas pagrindines, t.y. prigimtinės, žmogaus teises ir laisves, reikia susipažinti su tos valstybės konstitucija. Kaip pavyzdį paimkime Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją. Ji sudaryta iš 7 straipsnių ir 27 pataisų. Pirmuose septyniuose straipsniuose įtvirtinta valstybės valdžios institucijų kompetencija, funkcijos, uždaviniai, tų institucijų santykis su piliečiais ir kitais asmenimis. O pataisose įtvirtintos pagrindinės, t.y. prigimtinės, žmogaus teisės ir pareigos. Konstitucijos pirmo straipsnio 9 skyriuje yra įtvirtintas asmens neliečiamumo principas. Straipsnyje teigiama: „Draudžiama stabdyti Habeas Corpus įstatymo veiklą, nebent to reikėtų visuomenės saugumui, kilus sukilimui ar įsiveržus kitai šaliai, užtikrinti.“ Tame pačiame skyriuje įtvirtintas draudimas priimti bet kokius įstatymo projektus dėl asmens baudimo be teismo ir atgal galiojančius įstatymus. Vadinasi, yra užtikrinama teisė į teisminę gynybą, kuri privalo būti nešališka ir teisinga. Tas pats principas įtvirtintas penktoje ir šeštoje pataisose. Penktoje sakoma, kad niekas negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn kitaip nei prisiekusiųjų žiuri iniciatyva ar kaltinimu, išskyrus atvejus, kai byla keliami sausumos ir jūsus pajėgose arba milicijoje, vykdam tikrąją tarnybą karo ar visuomenei iškilusio pavojaus metu. Šeštoji pataisa įtvirtina prisiekusiųjų nešališkumo principą teismo proceso metu. Labai svarbi yra tryliktoji JAV Konstitucijos pataisa, nes joje įtvirtinamas vergijos negalimumo principas – laisvas darbo pasirinkimas, rodantis valstybės demokratiškumą. Keturioliktoje pataisoje užtikrinamas JAV piliečio neliečiamumas kitose valstijose, t.y. jokia kita valstija negali taikyti įstatymo, varžančio JAV piliečio privilegijas ir lengvatas bei atimti gyvybės, laisvės ar nuosavybės be tinkamos teisminės procedūros. Iš Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos galima matyti, kad nuo XVIII a. pabaigos, kai buvo priimtas aukščiausias valstybės įstatymas, iki XX amžiaus, kai buvo priimtos paskutinės pataisos, JAV piliečių sąmonėje aukščiausia vertybė buvo žmogus ir prigimtinės jo teisės. Todėl Jungtinės Amerikos Valstijas galima laikyti vienu iš geriausių demokratijos pavyzdžių.

3.2. Prigimtinė teisė Prancūzijoje

Paanalizuokime kitos, istoriškai sunkiai besiformavusios demokratinės valstybės – Prancūzijos – Konstituciją, priimtą 1958 m., ir joje įtvirtintas prigimtines žmogaus teises. Konstitucija yra suskirstyta į 16 skirsnių. Joje, kaip ir JAV Konstitucijoje, yra įtvirtintos fundamentalios valstybės valdžios institucijų kompetencijos nuostatos, tų institucijų santykis su piliečiais ir kitais asmenimis. Jau pirmajame straipsnyje akcentuojamos piliečių laisvės, įvardijama, kad valstybė yra decentralizuota organizacija – tai reiškia, kad valdžia nėra vieno valdovo rankose ir valdyti valstybę gali kiekvienas pilietis. Kalbant apie prigimtinę teisę, labai svarbus skirsnis yra pirmas, pavadintas „Apie suverenitetą“. Antrame šio skirsnio straipsnyje yra aiškiai įvardytas respublikos devizas: „Laisvė, Lygybė, Brolybė“. Jį galime laikyti pagrindine mintimi, atspindinčią Konstitucijos dvasią ir visos tautos demokratinę sąmonę. Jame įvardyta tai, kas svarbiausia demokratinėi visuomenei, – piliečių laisvė, lygybė įstatymui, pagarba aukščiausioms vertybėms – gyvybei, sveikatai, nuosavybei. Visos Prancūzijos Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos remiasi šiuo postulatu. Norint detaliau panagrinėti, kokios prigimtinės žmogaus teisės yra svarbiausios Prancūzijoje, galima pažiūrėti į Prancūzijos 1789 metų Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją. Ji yra svarbus ir nenuginčijamas dokumentas, supriešinęs valdžios savivalę su visų piliečių lygybe įstatymui. Deklaracija davė pradžią naujai konstitucinei valstybei, kurioje asmens interesai ir teisės yra aukščiau už valdžios interesus. Pagrindinis valstybės uždavinys – apsaugoti žmonių interesus. Dokumente įtvirtintos pagrindinės žmogaus teisės: teisė į laisvę, nuosavybę, saugumą, priešinimąsi priespaudai, teisė laisvai reikšti mintis, religinius įsitikinimus, teisė laisvai rašyti, spausdinti. Prigimtinė teisė Prancūzijoje buvo demokratijos atsiradimo priežastimi. Taigi ir Prancūziją galima įvardyti kaip šiuolaikinės demokratijos etaloną, istorijoje suformuotą ir sustiprintą tautos troškimo išsivaduoti iš absoliutizmo gniaužtų, ir piliečių siekio, kylancio iš valdžios piktnaudžiavimo, laisvai ir nepriklausomai valdyti valstybę. Taigi valstybė yra demokratinė tik tada, kai yra aiškiai suformuluotos žmogaus prigimtinės teisės ir laisvės svarbiausiame valstybės įstatyme ir kai vadovaujantis tuo įstatymu yra ugdoma demokratinė ir pilietinė žmonių sąmonė.

IŠVADOS

Remiantis tuo, kas išdėstyta, galime daryti tokias išvadas:

1) prigimtinė teisė yra pagrindas, į kurį rėmėsi ir remiasi demokratinė valstybė.

2) Jungtinių Amerikos Valstijų ir Prancūzijos pavyzdžiai rodo, kad tik bręstant tautos sąmonei apie prigimtines teises ir laisves, lygia greta brendo būtinybė jas įgyvendinti valstybėje. O valstybės santvarka, tinkamiausia jas įgyvendinti, ir yra demokratija.

3) Be prigimtinės teisės negali būti demokratijos, nes esant kitokiai valstybinei santvarkai, pavyzdžiui, diktatūrai, visuomenės ir valdžios interesas yra atskirtas, valdžios interesas yra aukštesnė vertybė nei pilietis, o prigimtinė teisė užkerta tam kelią, todėl tik demokratijoje galima kalbėti apie prigimtinę teisę kaip pamatą.

LITERATŪRA

1. Arlauskas S. "Turiningieji teisės pagrindai" Vilnius: 2004
2. Vaišvila A. "Teisės teorija" Vilnius: *Justitia*, 2004
3. Lokas Dž. "Ese apie pilietinę valdžią", Vilnius: *Mintis*, 1992
4. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija. "Užsienio šalių konstitucijos" – Vilnius: *Lietuvos teisės universitetas*, 2004
5. "Teisių bilis" "Užsienio šalių konstitucijos" – Vilnius: *Lietuvos teisės universitetas*, 2004
6. 1958 m. Prancūzijos Respublikos Konstitucija, "Užsienio šalių konstitucijos" – Vilnius: *Lietuvos teisės universitetas*, 2004
7. 1789 m. Žmogaus ir Piliiečio teisių deklaracija, "Užsienio šalių konstitucijos" – Vilnius: *Lietuvos teisės universitetas*, 2004

NATURAL LAW AND DEMOCRACY

Justina Gaudzytė
Mykolas Romeris University

Keywords: *natural law, citizens, freedom, democracy, Constitution.*

Summary

There are many law theories interpreting phenomenon of natural law. Despite they are different, there can be found original and distinctive thoughts about natural law. One of the most famous philosopher of Middle ages, who tried to explain natural law according to God, is Thomas Aquinas. Another theorists John Locke and Kant denied Thomas Aquinas' theory and said that natural law origins not from God, but from things which we can be explained by common sense. Natural law is a basic pillar of democracy. It is laid down in the most important national law – Constitution. As a vivid example of perfect democracy, where natural law acts as a fundamental social phenomenon, could be United States of America and France. Those states are instances for other democracies because of their basic documents, for example Declaration of Rights of Man and of the Citizen of French and Constitution of USA. Natural law declared in those documents seems to be the reason for just and equal democratic society.

